

Drago Jančar: *Človek, ki je pogledal v tolmun*. Ljubljana: Mladinska knjiga (zbirka Nova slovenska knjiga), 2004.

Že naslov zadnje Jančarjeve zbirke kratkih zgodb – *Človek, ki je pogledal v tolmun* – vzbuja kup asociacij, najočitnejša je seveda globina, celo temačnost, v tolmunu se voda vrtinči, vrtinci pa so lahko tudi nevarni, usodni ... Lahkotnega branja torej ne gre pričakovati. In res nas pisatelj prisili v soočanje z realnostjo. Njegova družbena kritičnost je ostra in neposredna; in ker je tokrat svoj izraz našla v kratkih zgodbah, zareže toliko ostreje. Slika malih in velikih "junakov našega časa" ni prav nič laskava. Vendar družbena kritičnost ni edina tema; od slikanja podobe stanja v današnji družbi, ki prevladuje v prvih dveh zgodbah, nas Jančarjevo pisanje počasi vleče v globino. Zgradba celotne zbirke se izkaže za zelo smiselno, domišljeno. Zadnje zgodbe sicer na trenutke zazvenijo v nekoliko lahkotnejših tonih, ki pa nikakor ne prevladajo. Na koncu se nekoliko približamo površju in pristanemo – v realnosti.

Naslov zbirke je hkrati tudi naslov prve zgodbe in določa njeno središčno metaforo. Jožeta Mlakarja, nejunaškega junaka, prevzame stik s kamero; "gledal je v stekleno površino kamere, v kateri je odsevala njegova podobica, vsa majhna, potapljaljoča se v njeno gladko in mirno površino, pod katero je bil nevidni vrtinec milijonov oči, gledal je v globoki tolmun in čutil, da ga nezadržno vleče vase". Medijska odmevnost človeku lahko neverjetno hitro zagotovi opojno slavo, Mlakar želi pozornost tisočev, ki se skrivajo za očescem kamere. Njegovo manično iskanje pozornosti postaja vse bolj groteskno; navidezna slava mine, in to zelo hitro. Nazadnje govori v nadzorno kamero v trgovini, za katero se skriva le še poslovodja, vrhu vsega pa kamera sploh ni ozvočena. Fasciniranost nad medijsko močjo, izgubljenost v lastnih notranjih blodnjah. Tragičen konec je neizbežen.

Cinična distanca do želje do moči in pritlehnega pehanja za slavo in denarjem ... Igro lahko igra več vpletenih, vedno pa je

jasno, kdo v rokah drži vzvode moči. Brezmejna hvaležnost, ki se v *Nevidnem prahu* najprej izrazi s poljubljanjem roke, ko pa to izraževalca divjih čustev hvaležnosti na zadovolji, se stopnjuje v lizanje (!) roke (paleta občutkov, ki jih prizor vzbudi v bralcu, je nemogoče opisati, hlapčevstvo dobiva nov pomen, podrejenost, ponižnost in navsezadnje neverjetna naivnost, ki resnično že meji na bejavost). Že trenutek pozneje pa se to čustvo sprevrže v zamero – oni pač ne morejo biti tisti, ki bi Presečnika “nagradili” za njegovo “dobroto” z 49 odstotki v novem podjetju, lahko so le tisti, ki mu *morajo* dati 51 odstotkov; moč je vse in dobrota v resnici ne obstaja ... Medtem ko ob pogledu, uprtem v zvezdnato nebo, Presečnik govori o tem, kako na Zemljo pada prah iz veselja, in topel pomladni veter “boža obraze treh mož, junakov našega časa”, katerih edino “junaštvo” je boj za procenete, moč in dobiček, se na koncu zgodbe razkrije “prava” dimenzija prahu. “To je prah rahle bejavosti, ki pada vsako noč, podnevi pa ga veter raznese daleč naokoli.” Vsa kritičnost se združi v tej povedi.

Zgodbi odsevata družbeno stanje, kritična ost je jasna, struktura dobra, vendar kljub odlični metafori v prvi zgodbi, ki tudi z variiranjem postaja le močnejša, in dinamičnemu dialogu, s katerim se neverjetno jasno izrisujejo podobe in notranjost likov, v drugi zgodbi ne “zažarita” tako kot naslednje, ki razkrivajo nemoč in ranljivost ljudi, ujetih v svojo lastno usodo, zapletenost, krutost odnosov med moškim in žensko.

Pot v preteklost: nestrpno čakanje na odhod iz JLA in “preroško” izzivanje (*Prerokba*). Čas služenja vojaškega roka, kakršnega koli, je danes stvar preteklosti, malce starejšim generacijam pa spomin na “armijo” občasno še vedno vzbuja srhljivo nostalgijo. Vzdušje prikritega nadzora, grožnje in represije je v Jančarjevi zgodbi nenehno navzoče. *Dva sanjača*. Utrinek neke noči, v kateri Joža razmišlja o svojem odhodu. Joža, ki postane Tito. In nato vojna (*Ukrepi za pospeševanje moške ustvarjalne moči*); z nekaj stavki, ki navajajo le “dejstva”, se odgrinja celotna žalostna usoda nesrečnega dekleta iz “L.”, katerega imena pripovedovalec ni nikoli nikomur razkril ...

Sledijo zgodbe, ki bi se lahko dogajale pred dvajsetimi leti ali danes. Ob *Ukrepih* smo nesrečno usodo razbrali iz skopih, posrednih podatkov, v *Premieri na Mali sceni* stopi pred nas drugačna bolečina, drugačna usoda ženske v drugačnem času. Ranljivost, prizadetost, brezup. Najprej nje in potem njega, kljub pogumnemu (na)smehu. Prav nobene možnosti ni, da bi se svetova teh dveh posameznikov kakor koli prekrila, da bi človek dosegel človeka; ona potrebuje publiko, aplavz, svojo staro slavo, on potrebuje bližino, intimnost, seks, morda celo ljubezen. In tisto, kar je bilo morda na začetku prepoznavanje tuje žalosti zaradi svoje lastne, se kmalu sprevrže v zahtevo, da se mu izpolnijo njegove lastne želje. Z njegovo konkretno zahtevo se sicer sooči ženska, za dogajanjem pa se razpira brezno ogorčenosti nad kruto življenjsko usodo, ki ga je izigrala. Na dan pride bolečina, do zdaj skrita za smehom in zdravimi zobmi.

Vrh zbirke je nedvomno zgodba *Lucijine oči*, ki po obsegu že skoraj presega “zapovedano” kratkost kratke zgodbe, vendar ohranja celovitost; z vrnitvijo v

prvotni prizor je zgodba zaokrožena, začetni prizori zdaj ne pomenijo le tistega, kar bi na prvi pogled opazil vsak mimoidoči, ki bi svoje oči usmeril na katero od oseb, zdaj so polni pomena, zgodovine, odseva neke poti, ki je zaradi žarjenja nekih slik zavila daleč stran od načrtovane.

Slike, ki "žarijo kakor istrska pokrajina poleti", in žareč pogled samoljubnega slikarja dekle popolnoma začarajo. Ko se z njim zaplete, jo ta celo preimenuje ("Odslej si Lucija, je rekel, pozabi, kar si bila prej."), in dekle se počuti, kot da je "zdaj res nekdo drug, nekdo, ki j hodil slep po svetu in je zdaj nenadoma spregledal". Od tega trenutka dekle, katere pravega imena niti ne izvemo, vse bolj izginja, zdi se celo, da je prej sploh ni bilo, čeprav nekaj izvemo o njenih načrtih, da doštudira. Razmerje postaja vedno bolj "nevarno" (in klofuta, po kateri se ulije kri, je še najmanj ogrožajoča); ona je edina, ki razume njegovo slikanje in obup velikega umetnika. Nevarna misel, predvsem zanjo, ki jo je že davno potegnilo na dno tega "tolmuna", čeprav je – tudi po besedah avtorja – navsezadnje Lucija njegove slike intuitivno razumela bolje (in bolj prizemljeno) kot kateri koli kritik. Pozneje pomisli (se zave?), "da zoper njegovo voljo ne more nič, da tako mora biti". Mesece po dokončnem razpadu zveze je spomin vse bolj medel, bolečina otopi, otopi pa tudi ona. Ostane Lucija, njeno življenje je kmalu še drugače zapečateneno. Simbolika rumenega avtomobila, ki po obvoznici divja v napačno smer, dokler od njega ne ostane le kup zmečkane rumene pločevine in madeži rdeče krvi na njej (dve barvi, ki žarita na slikah Milana Raka in v Lucijinih očeh, v njeni notranjosti). "... tako je, če zapelješ v napačno smer. Nimaš več kam, nič ne ostane od tebe." "Razen nekaj rdeče barve na pločevini, že malce rjavkaste packarije, naglo se suši, a še zmeraj rahlo žarijo ostanki barve, ostanki nekdanj žareče, zdaj ugašajoče istrske pokrajine v njenih notranjih očeh, v utrujenih zenicah." Zgodba, katere vtisi nas še nekaj časa zasledujejo.

Zanimivo, da je v teh treh zgodbah glavna junakinja ženska s tako ali drugačno žalostno usodo, in čeprav bi katera izmed njih morda lahko kaj spremenila, se zdi, da je kolesje usode enostavno premočno, da se je vrtincu, ki jih je zgrabil, enostavno nemogoče upreti. Prav v teh zgodbah Jančar uspe pretanjeno izrisati globino človeške duše; ranljivost, obup, ujetost v dogajanje, ki je premočno, da bi se mu posameznik lahko uprl, neizbežnost izbruha pravih čustev in pre-moč pretekle ljubezenske zgodbe, ki usodno zapečati nadaljevanje nekega življenja.

Na dnu tolmuna se torej, vsaj po mojem mnenju, skrivajo najmočnejše zgodbe, razkrivajo se razpoke med ljudmi, usodami ...